

ГЕНЕЗА ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ

Анотація. У статі розглянуто методологічні засади теорії економічного порядку, як самостійного напрямку економічної теорії та запропоновано перспективи подальших досліджень щодо використання її положень при розв'язанні протиріч суспільного ладу.

Ключові слова: економічний порядок, конкуренція, господарство, держава.

I. Вступ. Недостатнє дослідження методології теорії економічного порядку породжує низку питань, що потребують розгляду її концептуальних засад. Так у контексті аналізу передумов, змісту та наслідків світової економічної кризи актуальність поглибленого дослідження формування та розвитку механізмів упорядкування значно зростає. Дослідження виникнення та розвитку теорії економічного порядку дозволить зрозуміти природу протиріч, які виникають за умови економічної, політичної та соціальної нестабільності.

Визначенню сутності економічного порядку, як основної категорії, присвячені роботи засновників теорії економічного порядку - В. Ойкена [1], В.Репке [2], Ф. Бема [2], Ф. Хаєка [3], Л. Мізеса [4]. В російській та вітчизняній економічній літературі широко відомі роботи таких вчених, які досліджували сутність економічного порядку в різних прикладних аспектах: В. Гутник [5] розглядає особливості економічного порядку в Німеччині і порівнює його з упорядкуванням у російській економіці; А. Шаститко [6] та Ю. Кузнецов [7], досліджують проблему монополій та конкуренції з огляду теорії економічного порядку; А. Скоробогатов [8] основним чинником економічного порядку вважає інститут; С. Ніколенко та І. Пінчук [9] аналізують процес трансформації економічного порядку в ефективний господарсько-політичний механізм.

II. Постановка задачі. Разом з широким колом досліджених питань в межах теорії економічного порядку залишаються недослідженими механізми формування та розвитку упорядкування в період трансформації. Тому метою статті є дослідження еволюції теорії економічного порядку та розгляд можливості впровадження її концептуальних засад до наявного упорядкування в Україні. Так у контексті аналізу передумов, змісту та наслідків світової економічної кризи актуальність поглибленого дослідження значно зростає.

III. Результати. За В. Ойкенем, родоначальником теорії соціального ринкового господарства, економічний порядок - це рамкові умови господарювання, тобто сукупність інститутів, що представляють дані, необхідних для того, щоб економічні суб'єкти могли приймати рішення й діяти (стан ринків, рівень знань і стан техніки, правовий порядок й ін.) [1; 21].

Теорія економічного порядку своїм корінням походить від економічних поглядів англійських класиків А.Смита та Д. Рикардо. Оскільки провідним принципом теорії економічного порядку (ордолібералізму) є тотожність з ідеєю «невидимої руки» представників ліберального спрямування, то реалізація своєкорисливого інтересу людини в економічній діяльності призведе, за теорією економічного порядку, до суспільного добробуту, за умови мінімального втручання держави в економіку.

Класичні погляди лібералів еволюційно трансформуються у неолібералізм, що виражає неприйняття тоталітарних суспільних систем і допускає присутність елементів державного регулювання в економіці. Неоліберальний напрямок являє собою систему різних поглядів. У сучасних умовах під визначенням «неоліберальної» виступає кілька шкіл. Але тільки в межах досліджень двох шкіл дефініція порядку займала головне місце. До них прийнято відносити австрійську (Людвіг фон Мізес, Фрідріх Август фон Хайєк), фрайбургську (В.Ойкен, В. Репке) школи.

Засновником австрійської школи неолібералізму є Людвіг фон Мізес, який розглядав головним чином питання конкуренції в економічних умовах, що змінюються, і проблеми економічної рівноваги. Він стверджував, що централізовано регульовані ціни унеможливають досягнення економічної рівноваги та ефективного планування [4; 36]. Системи планової державної економіки він називав «планованим хаосом».

Якщо Л. Мізеса прийнято вважати засновником школи неолібералізму, то її представника Ф. Хайека, послідовника поглядів Л. Мізеса, називають батьком неолібералізму. Згідно з Л. Мізесом, роль ринку як системи, що визначає синтез гранично конкретного знання із гранично абстрактним. Під першим розуміється індивідуальне знання специфічних умов часу, місця й форми дій. Вміння користуватися цими умовами в остаточному підсумку забезпечує індивідуальні переваги. З другого боку ринок створює передумови для використання цього знання, наділяючи правом розпоряджатися ним власнику цього знання [4; 61].

На нашу думку, найбільшу актуальність для дослідження структури економічного порядку мають погляди представників німецького руху, оскільки їх концептуальні погляди були покладені в основу економічної політики Німеччини саме в кризовий період післявоєнної трансформації. Екстраполювання німецького прикладу упорядкування на українську державність дозволить зробити висновки щодо можливості перманентного застосування положень теорії економічного порядку в Україні.

У німецькому ліберальному русі 40 – 50-х років двадцятого сторіччя паралельно існували дві групи економістів - односторонців. З одного боку, ордоліберали, або представники Фрайбургської школи, тобто властиво ліберали на чолі з В. Ойкеном і Ф. Бёмом, з іншого боку - прихильники соціальної ринкової економіки, серед яких Альфред Мюллер-Армак (Alfred Müller-Armack) і Людвіг Ерхард (Ludwig Erhard). Значний внесок у процес формування й реалізації концепції соціального ринкового господарства

зробили Олександр Рюстов (Alexander Rüstow) і Вільгельм Репке (Wilhelm Röpke), прихильники неолібералізму гуманістичної традиції [10; 112].

Єдність поглядів представників цих груп полягало в тому, що особиста свобода суспільства є цінністю сама по собі і сприяє формуванню ефективного політичного, економічного порядку [11;34]. Специфічною ознакою методології економістів ордолібералів слід вважати:

1) підхід до явищ господарського життя переважно з макроекономічних позицій, а не з погляду інтересів окремих підприємницьких структур;

2) обґрунтування необхідності державного втручання в економіку, причому об'єктом цього втручання вважалися переважно інституціональні основи конкуренції, ціноутворення й розподілу доходів;

3) на відміну від лібералів-неокласиків, що займалися проблемами кількісних аспектів суспільного відтворення, ордоліберали основою наукових розробок вважають дослідження якісних параметрів. Їхня розробка вважалася достатньою передумовою для усунення властивих ринковій економіці кількісних диспропорцій.

Вчення ордолібералізму формувалося на реалізації принципів конкуренції, тобто за таких умов, коли безліч продавців протистоїть безлічі покупців, і ніякий індивідуум, а також їхнє об'єднання не здатні впливати на ринкову ціну. Ордоліберали виходили з переконання того, що найбільш сприятливі умови підприємництва й господарської діяльності не виростають спонтанно, хоча окремі елементи зароджуються саме в процесі вільного ринкового обміну, конкуренції й самостійній інноваційній активності підприємця. Для того, щоб вищеназвані елементи склалися в систему, необхідний інститут, що може впорядковувати, що здатний зафіксувати й підтримувати дотримання правил гри на ринку. Таким інститутом може й повинна бути тільки держава.

За В.Ойкенем, держава повинна регулювати порядок, але не господарські процеси (хоча на останні процес впорядкування, безумовно, істотно впливає). У якості одного з основних завдань сучасної держави

ордолібералами розглядався захист конкуренції. Вважалося, що політика конкуренції повинна стати справедливою для всіх: повинен бути прийнятий принцип універсальної конкуренції, що протистояв би всім спробам приватних осіб і держави в цілому монополізувати ринок. Саме розвинена система конкурентного ринку дозволяє всім членам суспільства (поза залежністю від їхнього соціального статусу) вести гідний спосіб життя.

Зокрема, В. Ойкен стверджував, що кожна конкретна система базується на сполученні потреб людей, природних умов, робочої чинності, товарних запасів, технічних знань, правового й соціального порядку, але порядок не встановлюється сам, у його формуванні бере участь держава. У результаті він стає природним, тому що веде до розвитку повної конкуренції й економіки в цілому, що відповідає самій природі людини й основних принципів економічної свободи .

В. Ойкен віддавав однозначну перевагу вільному ринковому господарству й сформулював основні «конституюючі принципи побудови конкуренції [1;56]:

- 1) недоторканність приватної власності;
- 2) стабільність грошового обігу й національної валюти;
- 3) відкриті ринки;
- 4) свобода всіх угод і договорів, крім тих, мета яких складається в обмеженні конкуренції;
- 5) відповідальність кожного індивіда за прийняті ним економічні рішення (тобто недопущення фіктивних компаній);
- 6) сталість економічної політики.

На думку В. Ойкена, економічний порядок - сукупність реалізованих на практиці господарських форм, у яких протікає повсякденний конкретний господарський процес [1; 71].

Ключем до аналізу всіх відомих в історії економічних систем є виділення основних типів економічних порядків:

1) приватногосподарська (капіталістична) ринкова економіка на основі децентралізованої структури прав планування й діяльності й регульованого ринковими цінами економічного розрахунку;

2) державна (соціалістична) централізовано-адміністративна економіка на основі централізованої структури прав планування й діяльності й регульованого плановими сальдо економічного розрахунку;

3) соціалістична ринкова економіка на основі децентралізованої структури прав планування й діяльності:

а) при державному розпорядженні найважливішими засобами виробництва в сполученні з масштабним державним регулюванням цін (соціалістична ринкова економіка державно-соціалістичного типу);

б) при суспільній власності на засоби виробництва, що перебувають в розпорядженні й користуванні трудових колективів, у сполученні з економічним розрахунком на основі ринкових цін, що утворюється переважно спонтанно на принципово вільних ринках праці й капіталу (соціалістична ринкова економіка колективістського типу).

Порядок, що визначає права планування, діяльності й власності, і економічний розрахунок як системополагаючі елементи як би створюють магнітне поле для додаткових форм порядку в сфері підприємництва, грошового, фінансового, соціального й зовнішньоекономічного устрою (табл. 1) [12;23-24].

При розгляді типів економічного порядку постає питання про можливість комбінувати форми порядку з погляду реалізації певного основного типу господарського порядку. Так, наприклад, для приватної ринкової економіки конформними, тобто загально визначеними та прийнятними груповими нормами та цінностями, вважаються такі форми, які доповнюють і захищають систему цін, що виражають обмеженість благ, і їхню регулюючу функцію при децентралізованій координації прав планування через ринки. Зокрема, цими формами можуть бути воля конкуренції, воля договорів або вільна торгівля.

Таблиця 1. Основні типи економічного порядку

Основні типи Форми порядку з домінуючими елементарними формами		Приватне ринкове господарство	Централізовано- адміністративна економіка	Соціалістична ринкова економіка	
				колективіського типу	етатичного типу
Планування господарських процесів		Децентралізо- ване	Централізоване	Децентралізоване	Децентралізо- ване
Права власності або розпорядження на засоби виробництва		Приватна власність	Державна й кооперативна власність	Суспільна власність при користуванні трудових колективів	Державна та колективна власність
Підприємницький порядок	Правові форми	Приватноправо- ві й суспільно- правові	Державні підприємства, кооперативи	Організація поєднаного труда, асоційовані підприємства	Державні підприємст- ва, кооператив и
	Форми воле- утворення	Самостійні рішення носіїв речових чинників виробництва, участь працівників у керуванні	Самостійні рішення носіїв речовинних факторів виробництва	Самостійні рішення трудових колективів	Самостійні рішення керівника підприємст- ва
	Форми цілеполагання	Принцип прибутковості	Принципи виконання плану й преміювання	Принцип прибутковості	Принцип прибутково- сті
Форми ціноутворення		Ринкове ціноутворення	Встановлення цін державою	Ринкове ціноутворення	Ринкове й державне ціноутворе- ння
Утворення грошей		Через монополію пропозиції	В відповідності із централізованим плануванням	Через монополію пропозиції	Через монополію пропозиції
Зовнішня економіка		Вільна торгівля	Монополія зовнішньої торгівлі й валютна монополія	Обмеження зовнішньої торгівлі державою й кооперативами	Монополія зовнішньої торгівлі й валютна монополія

Неконформними були б, навпроти, загальне заморожування цін, обмежувальний валютний контроль або інвестиційне регулювання.

З централізовано-адміністративною економікою як основним типом були б несумісні такі форми, які загрожували б існуванню й механізмам реалізації централізованої планової системи, наприклад вільне ціноутворення, принцип прибутковості, вільна торгівля. Неконформні комбінації негативно впливають на дієздатність сукупного порядку й можуть викликати постійну потребу в реформах, а в крайньому випадку навіть тенденцію до трансформації основного типу. Тому необхідно, щоб додаткові форми порядку не суперечили б системо зумовлюючим формам порядку, порядку планування й власності, а також економічному розрахунку.

З нормативної точки зору звідси впливає перша проблема взаємозалежності: рішення щодо певного основного типу господарського порядку вимагає загального політичного рішення й щодо додаткових форм порядку, обмежуючи тим самим простір вибору для політики порядку, якщо існує прагнення до ефективної економічної системи.

Друга проблема взаємозалежності впливає з переплетення господарського порядку з державним, і духовно-культурними порядками в рамках сукупного соціального життя. Спрямованість такого сукупного порядку на певні концепції, що розуміють як орієнтири суспільної й економічної політики, вимагає формування часткових порядків на основі що погодяться й доповнюють один одного принципів. Так, ринкова економіка й політична демократія з концептуальної точки зору могли б ідеально доповнювати один одного, однак реальні відносини між ними найчастіше характеризуються як напружені й перебувають під загрозою спотворення.

Предметом теорії порядку є, по-перше, виявлення історично сформованих й реально існуючих форм порядку, що мають певні елементарні форми й конкретне типове вираження [12;15-16].

По-друге, це принципи упорядкування, які необхідно розробляти і які дозволяють включити різноманітні форми порядку у зв'язок цілісних (загальних) порядків. Цей зв'язок проявляється в історії у вигляді як типових

економічних порядків й обумовлених ними економічних систем, так й індивідуальних, мінливих станів порядку.

В процесі еволюціонування теорії економічного порядку, роль держави залишається активною, щодо формування порядку. Ефективність державного втручання можлива за умови, регулювання порядку, але не господарських процесів. Найважливішими конституюючими принципами порядку, конкуренції виступали захист приватної власності, забезпечення стабільності грошового обігу й національної валюти, свободи угод і договорів (крім тих, які мають своєю метою обмеження конкуренції). Однак, для періоду трансформації економічного порядку, теоретиками Фрайбургської школи запропоновано принципи ефективного господарського порядку, що здатен перебороти недоліки як «капіталізму», так й «соціалізму»:

1) сукупність всіх формальних і неформальних суспільних інститутів, що є по суті інформацію для прийняття рішень окремих господарств;

2) реальні типи господарювання мають конкретні особливості й визначаються специфікою навколишнього середовища (рамкових умов);

3) окремі елементи господарювання й економічної політики взаємозалежні;

4) взаємозв'язок господарсько-політичних елементів доповнюється взаємозалежністю порядків (господарського, політичного, державного і ін.) [13; 118].

Так в Україні прикладом невиконання вищеназваних принципів може бути названий процес приватизації, що є сукупністю явищ політичного, правового, економічного й соціального характеру. Проблема полягає в тому, що вектори з різними характеристиками та спрямованістю не були узгоджені між собою. Зневага до взаємозалежності порядків і захоплення політикою окремих рішень обертається «провалом» і державної політики, і ринкових механізмів.

Найбільшої цінності будь яка економічна теорія набуває за умови практичного використання її базових принципів. Теорія економічного порядку має значну практичну цінність, оскільки її положення були покладені в основу економічної політики Німеччини.

І хоча в реальній післявоєнній трансформації в Західній Німеччині ідеї теорії використовувалися лише частково, фрагментарно, але вони сприяли формуванню концепції соціального ринкового господарства, що дозволила вийти країні з тяжкої кризи.

Концепція соціального ринкового господарства пов'язана з роботами А.Мюллер-Армака та Л.Ерхарда. На відміну від В.Ойкена й Ф.Бема, які вважали, що спеціальної соціальної політики не знадобиться, якщо буде створений ефективний конкурентний порядок, здатний вирішити всі соціальні питання, А.Мюллер-Армак з Л.Ерхардом ставили соціальну політику на один рівень із політикою економічного порядку .

Концепція соціального ринкового господарства - це синтез гарантованої державою економічної волі в ринковій економіці з ідеалами соціальної держави, пов'язаними із соціальною захищеністю й справедливістю. Це так званий «третій шлях», що пролягає між капіталізмом і тоталітарною адміністративною економікою. Такий, що веде до вільного, ефективного упорядкування, за умови розумного використання основи теоретичних принципів, в економіці й суспільстві не тільки в Німеччині але й цілком ймовірно і в українській державі.

IV. Висновки. Ідеї й положення німецького ордолібералізму досить актуальні й у сучасних умовах. Німецький неолібералізм, що був сформований в умовах сильної держави, схильного до тоталітарного устрою, і владних часток структур, що руйнують конкуренцію, шукав і багато в чому знайшов відповідь на питання: як забезпечити такий економічний і громадський порядок, у якому вищим пріоритетом була б свобода індивіду, будь-яка влада була б обмежена, ринок був би дійсно конкурентним й ефективним, соціальні

проблеми були б принципово вирішені, а правила господарювання й регулювання дотримувалися б усіма.

Для України, де економічна система ще формується, теорія економічного порядку має першорядне значення, тому що проблема умов (середовища) господарювання, а також питання про співвідношення еволюційного й свідомого формування порядку залишаються без відповіді.

Складність вибору економічного порядку в сучасних умовах обумовлена тим, що він повинен уписуватися в економічні реалії початку ХХІ століття і в той же час переборювати наявні обмеження, тобто робити якийсь якісний прорив. Потребують врахування і зовнішні умови: глобалізація, демографічна криза, геополітичні й внутрішньополітичні проблеми, а також характер суб'єктів господарювання й господарського регулювання. Але не можна штучно сформувати необхідний господарський порядок, абстрагуючись від порядку внутрішньополітичного й суспільного, від стану цивільного суспільства й правової системи.

Застосування методологічних засад теорії економічного порядку в Україні в сучасних кризових умовах здатне сприяти створенню нових, специфічно українських методологічних принципів та елементів теоретичного дослідження на шляху до бажаного ринкового господарства й демократичного суспільства з визначеним спрямуванням економічної політики.

Література

1. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. - М.: Прогресс - Универс, 1995.- 301с.

2. Теория хозяйственного порядка: «Фрайбургская школа» и немецкий неолиберализм: Пер. с нем. / Составление, предисловие и общ. ред. В. Гутника. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. — 482 с.

3. Хайек Ф.А. Смысл конкуренции / Индивидуализм и экономический порядок. - М.: Изограф, 2001.- 317с.

4. Мизес Л. Либерализм в классической традиции: Пер. с англ. -М.: "Начала-Пресс", 1994.- 384с.
5. Гутник В. Политика хозяйственного порядка в Германии. Издательство: Экономика, 2002 - 272 с.
6. Шаститко А. Неоавстрийский подход к исследованию проблем конкуренции и антимонопольной политики. // М, ТЕИС, 2008.- 421с.
7. Кузнецов Ю., Монополия и конкурентная политика // Вопросы экономики, 2008. - №11. - С.136-141.
8. Скоробогатов А., Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неинституционально-посткейнсианский анализ // Вопросы экономики, 2006.- № 8. – С. 102 – 118.
9. Ніколенко С., Пінчук І. Господарсько-політичний механізм сучасної ринкової економіки: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008.- 153с.
10. Уэрта де Сото Х. Австрийская экономическая школа / Х. Уэрта де Сото. – Челябинск: Социум, 2009.- 204с.
11. Социальное рыночное хозяйство в Германии: Истоки, концепция, практика / А. Ю. Чепуренко (общ. ред.) . – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001
12. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики / Под общ. ред. А.Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга; пер. с нем. — М.: Экономика, 2006.- 338с.
13. Социальное рыночное хозяйство Германии / Под ред. А.Ю. Чепуренко. М.: РОССПЭН, 2001.- 327с.